

Н.Б. Шост

УКРАЇНСЬКА МОВА

Посібник-практикум

4 клас

- Теоретичний матеріал
- Практичні завдання

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 82.1Укр.я71
Ш 78

Шост Н.Б.

Ш 78 Українська мова : посібник-практикум : 4 кл. / Н.Б. Шост. —
Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2017. — 64 с.

ISBN 978-966-10-4735-7

У посібнику подано основний теоретичний матеріал та практичні завдання, зміст яких відповідає оновленій навчальній програмі з української мови Міністерства освіти і науки України та Державному стандарту початкової загальної освіти.

Теоретичний матеріал містить основні визначення, правила, схеми, таблиці, зразки записів, практичні поради.

Запропоновано різноманітні завдання та вправи, які сприятимуть ефективному засвоєнню, закріпленню, узагальненню та систематизації мовних знань та умінь, розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.

Посібник можна використовувати на будь-якому етапі уроку, для організації самостійної роботи учнів удома, для підготовки до контрольних робіт та державної підсумкової атестації, під час проведення додаткових занять.

Для вчителів початкових класів, четвертокласників та їх батьків.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 82.1Укр.я71

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-4735-7

© Навчальна книга — Богдан, 2017

Розділ I

МОВА І МОВЛЕННЯ. ТЕКСТ

Мова — найважливіший засіб спілкування.

Свої думки люди найчастіше передають одне одному в усній формі, тобто за допомогою *усного мовлення*. Усе написане або надруковане — це *писемне мовлення*.

Культура мовлення — це правильність, точність, виразність вимовленого чи написаного слова.

Усне і писемне мовлення складається з речень. Речення, пов'язані між собою за змістом, утворюють **текст**.

До тексту можна дібрати **заголовок**, який передає найважливіше, про що йдеться в тексті.

Кожний текст створюється з певною **метою**. Це його основна думка. У тексті про щось або про когось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (подія, явище). Це його **тема**.

Текст складається з **трьох частин** — **зачину, основної частини і заключної частини** (кінцівки).

Тексти бувають різних видів: **розповідь, опис, міркування, есе**.

Текст-розповідь

Мета — повідомити, розповісти про щось чи когось.	
Зачин	Час і місце події.
Основна частина	Розгортання події.
Заключна частина (кінцівка)	Завершення події.

Зразок.**Яблунька**

Посадив садівник у саду дику яблуньку. Зрізав зелену верхівку. Розколов стовбурець і увіткнув молодий пагінець від садової яблуньки.

Захворіла яблунька. Але скоро одужала й зрослася з чужою гілкою. П'є гілочка соки дикої яблуньки і росте швидко...

Через три роки дерево зацвіло білими запашними квітами. Восени на яблуньці рум'яніли великі плоди.

За Костянтином Ушинським

Текст-опис

Мета — описати щось чи когось	
Зачин	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).
Основна частина	Опис предмета (явища).
Заклучна частина (кінцівка)	Висновок.

Зразок.

На сонячних пагорбках з'являються жовті квіточки. Вони нагадують краплини сонця. Це — мати-й-мачуха. Великі зелені листочки цієї рослини не зовсім звичайні. Верхня частина листочка зелена і гладенька. Якщо прикладеш його до щоби, то відчуєш холодок. Нижня частина листочка вкрита білими ворсинками, які на дотик викликають відчуття тепла. У народі кажуть: один бік зігриває, як мати рідна, а другий холодний, ніби мачуха.

Текст-міркування

Мета — довести думку, твердження.	
Зачин	Твердження, яке потрібно довести.
Основна частина	Доведення.
Заключна частина (кінцівка)	Висновок.

Зразок.

Щоб бути здоровим, потрібно якомога більше рухатися.

Ранкова зарядка, спортивні ігри, прогулянки на свіжому повітрі, танці, посильна фізична праця зміцнюють серце, формують правильну поставу, розвивають м'язи.

Рухатися необхідно протягом усього дня, використовуючи для цього кожен можливість.

Есе

Мета — висловити власну думку, показати своє ставлення до події, явища чи предмета.

Створюючи есе, не потрібно дотримуватися якоїсь обов'язкової форми (вступу, основної частини, висновку). Слова «я думаю» («на мою думку»), «я впевнений (впевнена)», «я переконаний (переконана)» допоможуть підкреслити, що це власна думка автора тексту.

Зразок.

Книжковий ковчег

Понад усе на світі я люблю книги. Якби їм загрожував усесвітній потоп, я поспішила б збудувати Книжковий ковчег для всіх своїх улюбленців. Зрозуміло, що чим менший був би

ковчег, тим мені було б важче. Добре, коли б у ньому могли вміститися сотні чи навіть тисячі книг. А якщо лише кілька, наприклад, три? Це був би дуже складний вибір.

І все ж, які з безлічі книг увійшли би до обраних, заповітних? Які я спробувала б урятувати від потопу?

Перша книга — це, звичайно, «Буквар». Бо саме він відкрив мені такий неосяжний світ слова. «Буквар» прийшов до мене, коли я була ще маленькою, і повинен зостатися зі мною назавжди.

Друга книга — це «Кобзар» Тараса Шевченка. Бо коли мій ковчег пристане до берега, я із завмиранням серця зможу побачити, як «тече вода з-під явора яром на долину» і як «хлюпочуться качаточка поміж осокою».

І, насамкінець, третя книга — «Українські народні казки». Їх мені читала мама, коли я була ще в колиці. Їх я сама перечитувала згодом. Їх люблю гортати й тепер.

Переконана, що на такому Книжковому ковчезі мені жодні потопа не страшні.

Учениця 4-го класу,
Білецька Оксана

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитай вірш. Визнач його основну думку.

Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
політь бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям...

Максим Рильський

2. Добери і запиши синоніми до слова *плекайте*.
3. Випиши з вірша спонукальні речення.

2. Добери і запиши якомога більше прикметників, які б характеризували українську мову.

Українська мова милозвучна, ..., ...

3. 1. Прочитай текст. Визнач його тему і мету. Добери заголовок.

Уже понад п'ятнадцять століть **височіє** на дніпровських схилах золотoverхий Київ. Він завжди приваблював пожадливих ворогів своєю красою і багатством. Захищаючи місто від монголів, печенігів, кияни насипали земляні вали. Так вони перетворювали місто на фортецю. Для доброзичливих людей будували ворота. **Найкращі** з них — Золоті. Ніхто з ворогів не зайшов у місто через ці ворота.

2. Побудуй звукові схеми виділених у тексті слів.

4. Прочитай текст. Знайди в ньому недоліки. Поміркуй, як їх можна виправити. Запиши удосконалений текст. Визнач його основну думку.

Лісовий лікар

Хто охороняє здоров'я дерев? Це робить великий друг лісу — дятел. Цілий день дятел проводить медичний огляд своєї ділянки. Дятел перелітає з дерева на дерево, заглядає в кожну щілину. Від гострого дзьоба дятла не схватись жодній шкідливій комасі.

За Юрієм Старостенком

5. Прочитай текст. Визнач його тип. Поділи текст на логічно закінчені частини, склади план, добери заголовок.

Цю незвичайну для нас тварину ви, напевне, бачили лише по телевізору, на сторінках книжок чи у зоопарку. І це не випадково. Адже кенгуру живуть лише в Австралії. Вони належать до сумчастих: на животі в них є утворена шкірою сумка. У ній мама виношує маленьких кенгурят. Підростаючи, вони починають самостійно, без маминої допомоги, шукати собі їжу. Кенгуру можуть бути різного зросту: деякі зовсім неви-

сокі, а деякі сягають близько двох метрів. Червоний кенгуру може стрибати на відстань до 14 метрів.

6. Склади і запиши текст-міркування за поданим зачином.

Одне з найдорожчих для нас слів — слово «мир». Нам потрібен мир, щоб...

7. Прочитай текст. Визнач його тип. Пофантазуй і допиши кінцівку.

У діброві

Я проїжджаю село й опиняюся в діброві. Як гарно тут блакитніє поміж кленами! Куди ж гайнути по гриби? Яке то щастя знайти боровика! Він так уміє притаїтися... Присідаю, придивляюся, що робиться довкола. Раптом моє серце тенькнуло і радісно завмерло... Неподалік стоять два близнюки-красноголовці.

— Добрий день, хлопці-красноголовці! — кажу я до них, а вони мовчать.

Еге, а що тільки робиться за ними!..

За Михайлом Стельмахом

8. Прочитай текст. Визнач його тип. Випиши речення, у якому висловлюється твердження.

Світ прекрасний навколо тебе —
сонце ясне і синє небо,
птахи і звірі, гори і ріки —
нехай він буде таким навіки!
Нехай людина добро приносить,
бо світ навколо любові просить.

Алла Потапова

9. Прочитай текст. Знайди в ньому опис і випиши його. Добири до тексту заголовок.

Сиджу я, не ворущусь. Мене приховав височенький вже бур'ян. Не помітивши мене, по бур'яну підіймається вгору маленька мишка. Коли зміряти її без хвоста, вона завдовж-

ки з половину мого пальця. Спи́на у миші коричнева, а черевце і лапки білі. Це наша найменша миша. Я зразу впізнав її, мишу-малятку.

Ага, ось її гніздечко. Воно старанно і цікаво сплетене з сухих травинок... Багато праці докладає малятку, щоб вплести таке гніздечко.

Олександр Копиленко

10. Прочитай. Перебудуй текст-розповідь у текст-міркування і запиши його.

Усе в лісі радіє весні, а берізка плаче. Під гарячим промінням сонця сік швидко тече по її білому тілу. Через кору він проступає назовні. Сік у берези — це те саме, що кров у людини. Берези, з яких беруть багато соку, засихають і швидко гинуть. Бережіть берези!

11. 1. Склади і запиши з деформованих речень текст. Визнач його тип. Добери заголовок.

- Верба, деревом, священним, є.
- В, оспівана, піснях, вона, народних, словами, багатьма, ласкавими.
- Вербу, за, тримають, освячену, образами.
- Букети, котиків, з, вербових, є, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.

2. Підкресли слова, які допомагають зв'язати речення в тексті.

12. Склади і запиши текст-міркування «Чому місяць квітень має таку назву» (5-7 речень).

Розділ II

РЕЧЕННЯ

Речення виражає закінчену думку.

*У повітрі бринить дзвінка жайворонкова пісня.
Чудова серпнева зоряна ніч!*

Види речень

За метою висловлювання	За інтонацією	
	неокличні	окличні
Розповідні (про щось або про когось розповідається)	Ми любимо свій рідний край.	Пишаюсь тобою, моя Україно!
Питальні (про щось або про когось запитується)	З чого починається Батьківщина?	Чи є на світі щось дорожче, ніж Батьківщина?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, заклик, наказ, порада, заборона і т.п.)	Дотримуйся звичаїв і традицій свого народу.	Всім серцем любіть Україну свою! <i>В. Сосюра</i>

Слова в реченні, що відповідають на певне питання, називаються **членами речення**.

Підмет і присудок — головні члени речення, його основа. Усі інші члени речення є другорядними.

↓
(що роблять?)
↓
(хто?)

Повертаються з вірю швидкокрилі ластівки.

Кілька членів речення, які відносяться до одного і того ж слова та відповідають на одне й те ж питання, називаються **однорідними членами речення**.

Лісові галявини рясніють від чорниці, журавлини, суниці.

Однорідні члени речення можуть мати при собі залежні слова.

Ніжно похитують голівками білі лілеї та малинові флокси.

Однорідними членами можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення.

Якщо однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

Долини, луги, діброви буяли пишним цвітом.

Однорідні члени речення можуть поєднуватися також за допомогою сполучників **і (й), та, а, але, або, чи, однак**.

Перед сполучниками **і, й, та** (у значенні **і**), **чи, або** кома не ставиться (якщо сполучник не повторюється).

Ліси бувають листяні і хвойні.

Рече та стогне Дніпр широкий (Т. Шевченко).

Перед сполучниками **а, але, однак, та** (у значенні **але**) кома ставиться завжди.

Грудень рік кінчає, а зиму починає.

Як лютий не лютой, та на весну брів не хмур.

Практичні завдання

1. Прочитай вірш. Спиши. Визнач види речень за метою висловлювання.

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?

Що нам ближче, і миліш,
і дорожче в час неволі?!

Олександр Олесь

- 2.** Прочитай. Випиши головні члени речень. Установи зв'язок слів у третьому реченні.

1. Усю ніч за вікном завивав вітер. 2. Веселі паростки жита потяглись до сонця. 3. Дзвінким щебетанням зустрічають птахи весну. 4. На галявині червоними ягодами милує око шипшина.

- 3.** Із кожної групи слів склади і запиши речення. Підкресли в них головні та другорядні члени.

- Під, прокидається, сонця, ласкавим, берізка, промінням.
- Листочки, на, розкрились, тополі, липкі, маленькі.
- Від, оживає, дерев, цілющої, листя, вологи.
- Смолою, у, пахне, сосновому, приємно, лісі.

- 4.** Пошир подані речення якомога більшою кількістю другорядних членів.

1. Настала осінь. 2. З дерев опадає листя. 3. Йдуть дощі. 4. Відлітають птахи.

- 5.** Прочитай. Випиши з тексту речення з однорідними членами і підкресли їх. З'ясуй, до якого слова в реченні вони відносяться.

Найвідомішим ученим княжих часів був Нестор-літописець. Він був монахом Печерського монастиря в Києві. З молодих літ цікавився минулими часами, збирав давні рукописи, записував перекази про життя слов'янських племен, про перших князів, їх війни і походи. Потім записав усе те в одну книгу, що зветься «Найдавніша Літопись».

Це — перша історія України.

- 6.** Прочитай. Доповни речення однорідними членами і запиши.

- У саду ростуть яблуні, ... , ... ,
- Коло річки паслися кози, ... ,

- Олег читає швидко і
- Лелеки плавно кружляли над річкою, ... ,

7. Прочитай. Заміни виділені слова однорідними членами речення. Запиши утворені речення.

- В розкішне вбрання одягла осінь **дерева**.
- **Птахи** готуються відлітати у вирій.
- На лісовій галявині росли **гриби**.
- Цього року ми зібрали щедрий урожай **овочів**.

8. 1. Прочитай. Випиши однорідні члени зі словами, від яких вони залежать.

При **в'їзді** в село росте тополя. Росте на горбку, і її, високу, стару, видно здалеку. Наче вийшла вона за крайні хати, за городи й садки, щоб привітати кожного, хто добивається з близької чи далекої дороги. Стоїть, очікує вдень і вночі, очікує в негоду, аби ласкаво й привітно прошелестіти зеленим листям.

За Євгеном Гуцалом

2. Побудуй звукову схему виділеного слова.

9. 1. Прочитай і спиши речення. Постав у них пропущені розділові знаки.

Йдеш осіннім лісом милуєшся його прив'ялою красою. Тихо довкола. Поволі осідає густий туман на **віти** дерев на трави. Опале листя не шелестить а м'яко пружинить під ногами. Пахне грибами ягодами корою дерев відсирілою землею. На душі — легко спокійно...

Степан Мацюцький

2. Добери і запиши синоніми до виділених слів.

3. Побудуй схему третього речення.

10. Прочитай речення. Спиши і постав, де необхідно, розділові знаки. Підкресли однорідні члени речення. Установи зв'язок слів у другому реченні.

1. Добре слово говориться не язиком а душею і серцем.

2. Старанність і труд до мети ведуть. 3. Слухай багато а го-

вори мало. 4. Вовк старіє але не мудріє. 5. Шануй батька й неньку буде тобі скрізь добренько.

- 11.** Склади і запиши речення з однорідними членами, використовуючи сполучники *і, та, але*.
- 12.** 1. Прочитай вірш. Випиши однорідні члени речень зі словами, від яких вони залежать.

Виряджа до школи Осінь Вересня-синочка:
в сорочині із колосся, у штанцях з листочків.
А картузик кольоровий із барвистих квітів,
за плечима ранець новий із кори пошитий.
Книги, зошити — з травички, олівці — з стеблинок.
Чепурненькі черевички — із гнучких лозинок.
А шкарпетки білі-білі — з бабиного літа:
їх зв'язали руки вмілі дядька Вітра.

Аркадій Музичук

2. Склади і запиши кілька питальних і спонукальних речень до тексту вірша.

Розділ III

ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає в початковій формі на питання *хто?* або *що?*

Наприклад: весна (що?), ластівка (хто?).

Іменники є назвами істот і неістот.

Назви істот — це назви людей і тварин. До них ставимо питання *хто?* (*Хто? Батько, Петренко, Максим, голуб, акула, бджола.*)

До **назв неістот** — питання *що?* (*Що? Море, вітер, калина, хата, мир, земля.*)

Іменники бувають **загальними** (*країна, ім'я, гори, вулиця, дерево, озеро*) і **власними** (*Україна, Дніпро, Говерла, Тарас Шевченко, Київ*).

Загальні іменники пишуться з малої букви, а власні — з великої (*гори Карпати, озеро Світязь, вулиця Руська, місто Тернопіль*).

Іменники належать до різних родів: **чоловічого, жіночого** та **середнього**.

Зима, доріжка, синичка, веселка, Марина, природа — жіночого роду.

Ліс, день, степ, соловей, ведмідь, Микола — чоловічого роду.

Небо, поле, колосся, курча, теля, дитя — середнього роду.

Більшість іменників змінюється за числами (**однина** і **множина**): *міст — мости, гриб — гриби, ріка — ріки, учень — учні*.

Зміна закінчень іменників за питаннями називається **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**.

В українській мові є сім відмінків. Шість із них відповідають на певне питання. Сьомий (кличний відмінок) не відповідає на питання. Він використовується у звертаннях.

Називний (Н.)	<i>хто? що?</i>	півень, роса
Родовий (Р.)	<i>кого? чого?</i>	півня, роси
Давальний (Д.)	<i>кому? чому?</i>	півневі(-ю), росі
Знахідний (З.)	<i>кого? що?</i>	півня, росу
Орудний (О.)	<i>ким? чим?</i>	півнем, росою
Місцевий (М.)	<i>на кому? на чому?</i>	на півневі(-і), на росі
Кличний (Кл.)	—	півню, росо

Форма називного відмінка однини є **початковою формою** іменника.

У місцевому відмінку іменники завжди вживаються з прийменниками (*на полі, у селах, на синиці, у воді*).

Відмінювання іменників в однині

Жіночий рід

Н.	<i>хто? що?</i>	вода	мрія	сестра	ніч
Р.	<i>кого? чого?</i>	води	мрії	сестри	ночі
Д.	<i>кому? чому?</i>	воді	мрії	сестрі	ночі
З.	<i>кого? що?</i>	воду	мрію	сестру	ніч
О.	<i>ким? чим?</i>	водою	мрією	сестрою	ніччю
М.	<i>на кому? на (у) чому?</i>	у воді	у мрії	на сестрі	у ночі
Кл.	—	водо	мріє	сестро	ноче

Чоловічий рід

Н. хто? що?	ліс	олівець	водій	борщ
Р. кого? чого?	ліс у	олівц я	воді я	борщ у
Д. кому? чому?	ліс у(-ові)	олівц ю	воді єві(-ю)	борщ у(-еві)
З. кого? що?	ліс	олівець	воді я	борщ
О. ким? чим?	ліс ом	олівц ем	воді єм	борщ ем
М. на кому? на (у) чому?	у ліс і	на олівц і	на воді єві	у борщ і
Кл. —	ліс е	олівц ю	воді ю	борщ у

Середній рід

Н. хто? що?	неб о	мор е	колос ся	кошен я
Р. кого? чого?	неб а	мор я	колос ся	кошен яти
Д. кому? чому?	неб у	мор ю	колос сю	кошен яті
З. кого? що?	неб о	мор е	колос ся	кошен я
О. ким? чим?	неб ом	мор ем	колос сям	кошен ям
М. на кому? на (у) чому?	у неб і	у мор і	на колос сі	на кошен яті
Кл. —	неб о	мор е	колос ся	кошен я

Називний і знахідний відмінки іменників чоловічого і середнього роду, що означають назви неістот, визначаються за їх роллю у реченні:

іменник у Н.в. — це підмет у реченні, а в З.в. — другорядний член речення.

Наприклад: Восени ^{н.} дерева одягли золоті шати.

Ми з татом обкопали ^{з.} дерева в саду.

Родовий і знахідний відмінки іменників чоловічого роду, що є назвами істот, розпізнаються за допомогою підстановки іменника жіночого роду, який у називному відмінку має закінчення **-а (-я)**.

Іменники жіночого роду на **-а (-я)** у родовому і знахідному відмінках мають різні закінчення.

Наприклад: У лісі діти побачили їжачка (лисиц^{з.}я^{з.}ю).
 У їжачка (лисиц^{р.}я^{р.}ї) колючі голки.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення **-а (-я), -у (-ю)**.

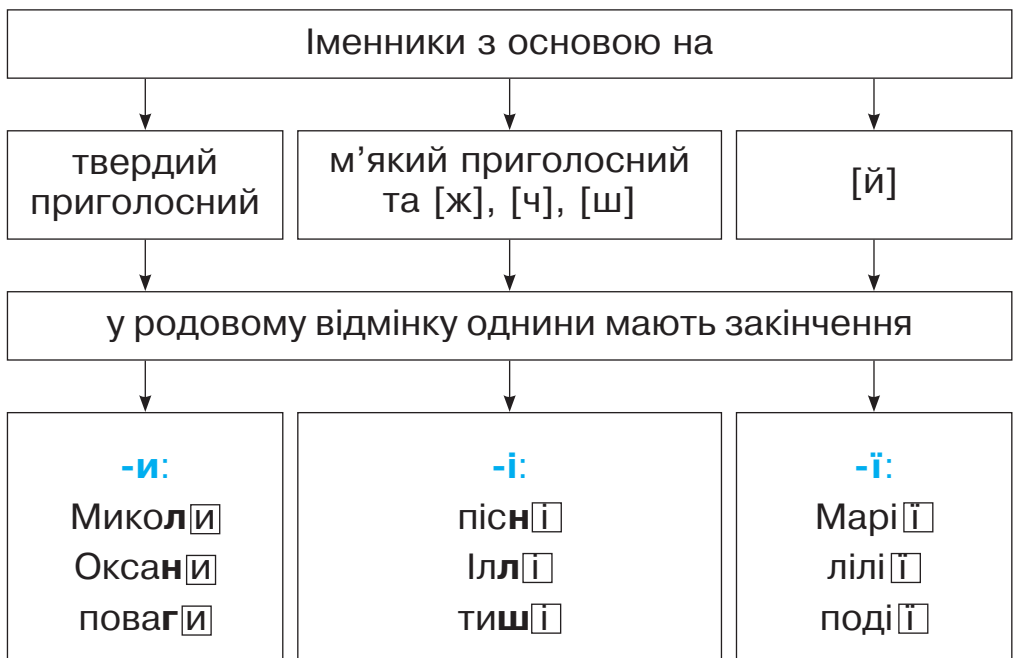
Щоб перевірити закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини, потрібно звернутися до орфографічного словника. У словнику поряд з формою називного відмінка подано закінчення родового (*вовк, -а; сад, -у*).

Чергування звуків в іменниках

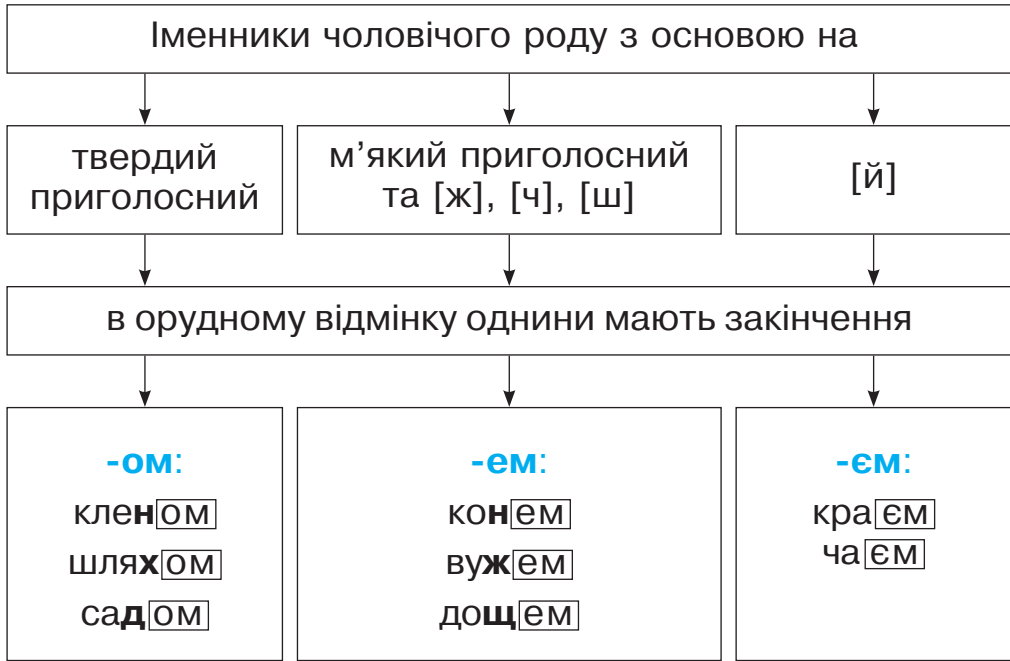
В іменниках чоловічого і жіночого роду може відбуватися чергування голосних звуків [і] з [о], [е] (*сіль — солі, кінь — коня, осінь — осені, камінь — каменя*).

У давальному і місцевому відмінках однини відбувається чергування приголосних звуків в іменниках: [г] → [з´], [к] → [ц´], [х] → [с´] (*крига — кризі, на кризі; рука — руці, у руці; комаха — комасі, на комасі*).

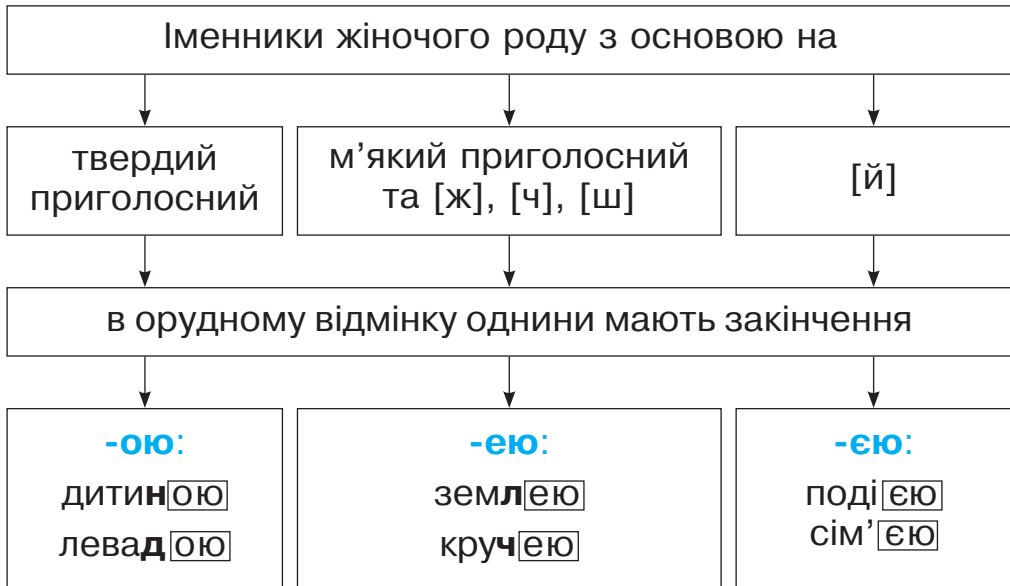
Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини

Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини

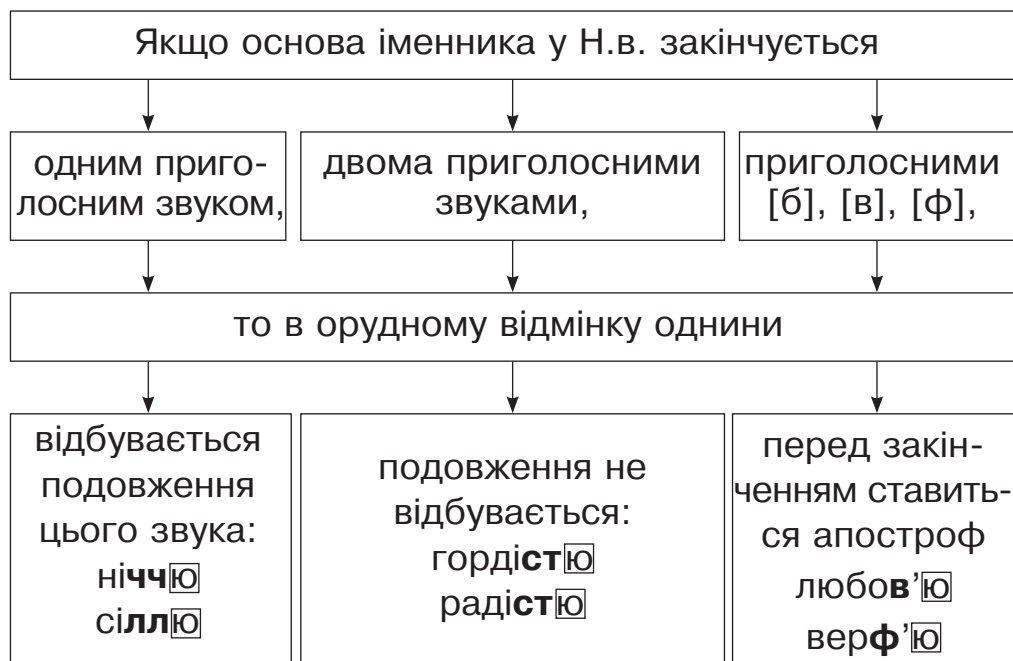

Іменники чоловічого роду з основою на **-р** в О.в. однини можуть мати різні закінчення (*-ом, -ем*), тому їх правопис слід перевіряти за словником (*шофер^ом, лікар^ем*).

Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини мають закінчення **-у (-ю)**.

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення **-ові, -еві (-єві)** або **-у (-ю)**, а в місцевому — **-ові, -еві (-єві)** або **-у (-ю), -і (-ї)**.

Наприклад: *Петр^{ові}, Сергі^{єві}* або *Петр^у, Сергі^ю* — Д.в.

на Петр^{ові}, на Сергі^{єві}, у будинк^у, у пол^і — М.в.

Якщо у мовленні збігаються два іменники в Д.в. або М.в., то їх краще вживати з різними закінченнями:

брат^{ові} Ігорю або брату Ігореві

Правопис відмінкових закінчень іменників у множині

У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів (-їв), -ей**: *мор^{ів}, ча^{їв}, сол^{ей}*.

Більшість іменників жіночого роду і деякі іменники середнього роду в цьому відмінку мають нульове закінчення: *дівчаток, берізок, сіл*.

У давальному відмінку множини іменники мають закінчення *-ам (-ям)*: *батькам, сім'ям*; у місцевому — *-ах (-ях)*: *у лісах, на морях, на деревах, по гаях*.

Відмінювання іменників у множині

Жіночий рід

Н.	<i>хто? що?</i>	казки	пісні	дівчата
Р.	<i>кого? чого?</i>	казок	пісень	дівчат
Д.	<i>кому? чому?</i>	казкам	пісням	дівчатам
З.	<i>кого? що?</i>	казки	пісні	дівчат
О.	<i>ким? чим?</i>	казками	піснями	дівчатами
М.	<i>на кому? на (у) чому?</i>	у казках	у піснях	на дівчатах
Кл.	—	казки	пісні	дівчата

Чоловічий рід

Н.	<i>хто? що?</i>	ліси	гаї	гравці	сичі
Р.	<i>кого? чого?</i>	лісів	гаїв	гравців	сичів
Д.	<i>кому? чому?</i>	лісам	гаям	гравцям	сичам
З.	<i>кого? що?</i>	ліси	гаї	гравців	сичів
О.	<i>ким? чим?</i>	лісами	гаями	гравцями	сичами
М.	<i>на кому? на (у) чому?</i>	у лісах	у гаях	на гравцях	на сичах
Кл.	—	ліси	гаї	гравці	сичі

Середній рід

Н.	<i>хто? що?</i>	вікна	поля	дерева
Р.	<i>кого? чого?</i>	вікон	полів	дерев
Д.	<i>кому? чому?</i>	вікнам	полям	деревам
З.	<i>кого? що?</i>	вікна	поля	дерева
О.	<i>ким? чим?</i>	вікнами	полями	деревами
М.	<i>на кому? на (у) чому?</i>	на вікнах	на полях	на деревах
Кл.	—	вікна	поля	дерева

Практичні завдання

1. Прочитай. Випиши з тексту вірша іменники за групами: назви істот, назви неістот. Визнач рід кожного іменника.

Іще не сніг і навіть ще не іній,
ще чути в полі голос череди.
Здрігнувся заєць — ліс такий осінній,
куди не ступиш, все щось шарудить!
Чи, може, це спинається грибочок?
Чи, може, це скрадається хижак?
То пролетить березовий листочок,
то пробіжить невидимий їжак...

Ліна Костенко

2. Склади і запиши прислів'я та приказки. Випиши іменники-антоніми парами. Визнач рід.

Радість красить,	•	• а лихо сушить.
Зима без снігу —	•	• а дурень осудить.
Розумний розсудить,	•	• а лінь марнує.
Добро пушить,	•	• а печаль палить.
Праця людину годує,	•	• літо без хліба.

3. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Визнач їх відмінок.

За селом розкинулося пшеничне (поле). У (поле) колоситься жито. Над (поле) кружляли лелеки. Вузька стежка звивалася від (поле) до лісу.

4. Провідміняй іменники *книга, мова, перо*.
5. Прочитай. Випиши іменники чоловічого роду в однині. Виділи закінчення, визнач відмінок.

1. Знання — джерело розуму. 2. Душа мудреця в його мові. 3. У хаті ледаря завжди свято. 4. Борода не робить мудрим чоловіка. 5. Без труда нема плода. 6. Кожна голова має свій розум. 7. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. 8. Діло

майстра величає. 9. Під лежачий камінь вода не тече. 10. Зга-
яного часу і конем не доженеш.

6. Прочитай і відгадай загадки. Слова-відгадки постав у родо-
вому відмінку однини. Запиши.
- Махнула птиця чорним крилом,
закрила півсвіту чорним рядом.
 - Білий камінь у воді тане.
 - Хто всім нам хліб ділить?
 - Невидимка ходить в гаї,
всі дерева роздягає.
 - Хатня корова поїдає дрóва і весь дiм гріє.
 - Під одним дахом четверо братів живе.
7. Прочитай вірш. Спиши, розкриваючи дужки. Визнач відмі-
нок іменників. Підкресли іменники, у яких відбувається чер-
гування приголосних.

... А під снігом в (підземелля)
в земляній м'якій (постіль),
де немає світла дня,
причаїлося зерня.
Там не холодно (зернинка) —
спить вона, мов на (перинка),
й тихо снить хороші сни
про веселі дні (весна).

Наталія Забіла

8. Прочитай. Випиши іменники жіночого роду, виділи в них за-
кінчення. Визнач відмінок.

1. Людина без Вітчизни, як соловей без пісні. 2. Крапля
до краплі — вже й ріка тече. 3. Чужою їжею ситий не будеш.
4. Не обгороджуй себе огорожею, а обгороджуй приятеля-
ми. 5. Людина без освіти, як дзеркало без оправы. 6. Друзі
пізнаються в біді. 7. У важку годину узнаєш вірну людину.
8. Дружній череді і вовк не страшний. 9. Міцну дружбу і во-
гонь не спопелить.

- 9.** Спиши словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Виділи закінчення іменників.

Думати над (задача). Ласувати (груша). Сидіти під (верба). Розмовляти з (Олеся). Стояти під (круча). Не розлучатися з (мрія). Захоплюватися (краса). Відпочивати під (яблуня). Годувати (каша). Розділити (межа). Дружити з (Галя).

- 10.** Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення іменників.

1. Берег ріки заріс густим очерет.. . 2. Рясним дощ.. умилися поля. 3. За березовим га.. в'ється річечка. 4. Сонце піднялося високо над горизонт.. . 5. Моя сестра мріє стати лікар.. . 6. Ми подорожували по Дніпру катер.. .

- 11.** Запиши подані іменники в орудному відмінку однини.

Тінь, ніч, область, любов, радість, біль, річ, сіль, відповідь, мати, вірність, мідь.

- 12.** Запиши подані словосполучення в давальному відмінку однини.

Директор Іван Степанович, учитель Сергій Михайлович, брат Юрій, водій Степаненко, добродій Володимир.

- 13.** Спиши речення. Визнач відмінок іменників, ужитих у множині.

1. Весна красна квітами, а осінь пирогами.
2. В українських піснях вічно жива душа.
3. Вгорі летять журавлики ключами.
4. Від солодких слів буває гірко.
5. Ліси, поля, озера вкрили сніжні килими.

- 14.** Провідміняй іменники *степи, моря*.

- 15.** Запиши подані іменники в родовому відмінку множини.

Птахи, села, со́сни, дороги, подорожі, вишні, ночі, дощі, дере́ва.

16. Склади і запиши прислів'я, розкриваючи дужки. Визнач відмінок іменників, ужитих у множині.

За двома (зайці) не гонися,	•	•	а людини — в дружбі.
Їж борщ з (гриби),	•	•	нещастя їх вивіряє.
Слухай (вуха),	•	•	держи язик за (зуби).
Сила птаха в (крила),	•	•	а по (очі).
Брехуна знати не по (слова),	•	•	бо жодного не спіймаєш.
Щастя дає (друзі),	•	•	а ротом мовчи.

17. Спиши текст. Підкресли іменники. Визнач їх рід, число і відмінок.

Настала зима, засипала землю сріблястим снігом. Тоді ж і перші вісники зими прилетіли. Посідали вони на засніжених деревах — і ті одразу погарнішали. Скрізь — намети снігові, а на деревах — рум'яні, червоні яблука пломеніють.

Звісно, ніякі це не яблука, а красені снігурі. Вони і в сад залітають, і в парк, і на годівницю сідають, якщо побачать там кленове, ясенове або соняшникове насіння.

Підсипай корму, не лінуйся! Тоді побачиш цих пташок зблизька... (М. Леденцов).

18. Запиши подані іменники в родовому і давальному відмінках множини.

Глухарі, повісті, ночі, розповіді, сади.

19. Запиши подані іменники в родовому і місцевому відмінках множини.

Дідусі, очі, герої, сичі, берези.

20. 1. Прочитай вірш. Випиши іменники, вжиті у множині. Визнач їх відмінок.

Вже покорчилися сніги,
вже в яри потоки ллються,
зеленіють береги,
в небі жайворонки в'ються.
Вже ось-ось сади, гаї
уберуть зелені шати,

защобечуть солов'ї,
стануть горлиці турчати...
...Він не чує ні пісень,
ні казок **лісів** не чує...

Олександр Олесь

2. Зроби аналіз виділених слів за поданим зразком.

Зразок.

(За) лісом — (що?) ліс — іменник, загальн., назва неісто-
ти, одн., ч.р., О.в., другор. член речення.

Розділ IV

ПРИКМЕТНИК

Прикметник — частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає в початковій формі на питання: *який? яка? яке? які?*

Наприклад: дуб (який?) кремезний, береза (яка?) струнка, дерево (яке?) старе, ліси (які?) зелені.

У реченні прикметники найчастіше зв'язуються з іменниками і переважно бувають другорядними членами.

Весняне ^{яке?} сонце розбудило землю.

Прикметники змінюються за числами, а в однині — і за родами. Прикметник завжди стоїть у тому числі та роді, що й іменник, з яким він зв'язаний.

Зелений ^{одн.} ліс — зелені ^{множ.} ліси.

Зелений ліс (ч.р.).

Зелена галявина (ж.р.).

Зелене поле (с.р.).

Зміна закінчень прикметників за питаннями називається **відмінюванням**, або змінюванням за відмінками.

Прикметник завжди стоїть у тому числі, роді й відмінку, що й іменник, з яким він зв'язаний.

Небо (яке?) блакитне (одн., с.р., Н.в.).

Піснею (якою?) дзвінкою (одн., ж.р., О.в.).

Полям (яким?) широким (множ., Д.в.).

Відмінювання прикметників

Відмінкові форми однини			
	ч.р.	ж.р.	с.р.
Н. який? яка? яке?	білий синій	біла синя	біле синє
Р. якого? якої? якого?	білого синього	білої синьої	білого синього
Д. якому? якій? якому?	білому синьому	білій синій	білому синьому
З. як Н. або Р., яку? яке?	як Н. або Р.	білу синю	біле синє
О. яким? якою? яким?	білим синім	білою синьою	білим синім
М. на якому? на якій? на якому?	на білому (на білім) на синьому (на синім)	на білій на синій	на білому (на білім) на синьому (на синім)

Відмінкові форми множини (для всіх родів)		
Н. які?	білі	сині
Р. яких?	білих	синіх
Д. яким?	білим	синім
З. як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О. якими?	білими	синіми
М. на яких?	на білих	на синіх

Щоб визначити відмінок прикметника, потрібно з'ясувати, з яким іменником у реченні він зв'язаний.

^(О.в.) Яскравим ^(О.в.) килимом _(яким?) _(чим?) встеляють землю фіалки.

У прикметниках на **-ський, -зький, -цький** завжди пишеться знак м'якшення: **київський, козацький, криворізький**.

У прикметниках чоловічого та середнього роду з основою на м'який приголосний у Р.в., Д.в. та М.в., а жіночого роду — в Р.в. та О.в. однини перед закінченням пишеться знак м'якшення: **літнього, літньому, у літньому; літньої, літньою**.

Прикметники жіночого роду в Д.в. та М.в. однини мають закінчення **-ій**: **веселій, народній; у дружній, на довгій**.

Усі прикметники в Н.в. множини мають закінчення **-і**: **хоробрі, вірні, ясні, торішні**.

Практичні завдання

1. Прочитай вірш. Випиши прикметники та зв'язані з ними іменники.

Із дня у день ідуть дощі, похмурі та колючі.
Холодний вітер уночі вкрива льодком калюжі.
Все непорушне та німе. Лиш осокир високий
лякливо гілкою змахне, зачувши крики сойки.
Анатолій Костецький

2. Установи зв'язок слів у другому реченні.
3. Добери синоніми до прикметників, ужитих у вірші.

2. 1. Від поданих іменників утвори і запиши прикметники. Виділи в них закінчення.

Вишня, соловей, літо, Україна, м'ята, яблуня.

2. З одним із прикметників (на вибір) склади і запиши речення.

3. До кожного прикметника в поданих словосполученнях до-
бери і запиши відповідний антонім.

Легка ноша, легка задача.

Гаряча вдача, гаряча вода.

Стара людина, стара газета.

Гострий смак, гострий ніж.

4. Прочитай. Випиши словосполучення, у яких прикметники
вжиті в переносному значенні. Визнач рід прикметників.

Глибоке озеро. Глибока думка. Солодке яблуко. Солодкий
голос. Черства людина. Черствий хліб. Холодне молоко. Хо-
лодний погляд. Гостре слово. Гостра сокира. Важкий мішок.
Важкий характер.

5. Прочитай. Випиши прикметники. Розбери за зразком, став-
лячи їх у формі називного відмінка.

1. З малого пагінця виростає велике дерево. 2. Найкращі
думки завжди приходять після діла. 3. Доброму слову ціни
немає. 4. Старого горобця на полові не обдуриш. 5. Хто чисте
сумління має, спокійно спати лягає. 6. Воля дорожча за жит-
тя. 7. Погана звістка швидко долітає.

Зразок.

Прикметник	Питання	Закінчення	Рід	Число
<i>малий</i>	<i>який?</i>	<i>-ий</i>	<i>чол.</i>	<i>одн.</i>

6. 1. Спиши словосполучення. Встав пропущені закінчення
прикметників. Визнач рід.

Син.. небо, кремезн.. дуб, ранн.. пташка, щир.. слово, по-
льов.. мак, мужн.. воїн, літн.. сонце, давн.. рід, прозор.. дже-
рело, осінн.. погода, рідн.. мова, пізн.. зустріч.

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши
речення. Підкресли головні і другорядні члени.

7. Провідмняй подані словосполучення. Виділи закінчення прикметників. Визнач їх відмінки.

Отчий дім, рідна домівка, пшеничне поле.

8. Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення прикметників. Визнач їх відмінок.

1. Червон.. калина — символ отч.. краю, символ України.
2. Древн.. слов'яни вважали дуб свят.. деревом. 3. Незрівнянн.. краса берези нагадує вродлив.. дівчину. 4. Всюди добре, а в рідн.. хаті найкраще. 5. Чудов.. природа Гуцульщини, цього дивовижн.. куточка Карпат. 6. Бабусин.. хата у вишнев.. саду, як у віночку.

9. Запиши словосполучення в місцевому відмінку однини. З двома із них (на вибір) склади і запиши речення.

Спортивна школа, осіннє небо, золота пшениця, дитячий майданчик, синє море, народна пісня.

10. Прочитай. Постав словосполучення, що в дужках, у формі орудного відмінка однини. Запиши утворені речення.

Барвінковий цвіт квітне (яскравий радість). Над (рідний край) лине пісня. (Рання роса) вмиваються квіти. За (березовий гай) в'ється маленька річечка. Під (осінній вітер) плаче бузина.

11. Спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників. Визнач відмінок.

Серед дитяч.. іграшок та виробів народн.. мистецтва часто трапляються керамічн.. пташки, коники, баранчики. Це дитяч.. свищики. На них можна виконувати прост.. мелодії. Діти люблять яскрав.. та цікав.. іграшки.

12. 1. Запиши подані словосполучення у родовому і знахідному відмінках.

Велика рідня, рання зоря, рідна мова, літня пора.

2. З двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

- 13.** Від поданих іменників утвори прикметники на *-ський, -цький, -зький*. Склади і запиши словосполучення за зразком.

Зразок. Чумак — Чумацький Шлях.

Україна, село, козак, Запоріжжя, Тернопіль, Кременчук.

- 14.** Спиши текст, вставляючи *-ськ-, -зьк-* або *-цьк-*. Визнач відмінок прикметників.

У вій..овій музиці україн..их козаків була поширена дерев'яна труба, яка називалася сурмою, або коза..ою трубою. Це був сигнальний інструмент війська Запоро..ого.

- 15.** Прочитай. Виправ помилки. Запиши прикметники правильно.

Селяньський, збаражський, український, громадянський, криворіжський, уманський, житомирський, кременчукський.

- 16.** Запиши подані прикметники у родовому і давальному відмінках однини.

Домашнє (завдання), справжній (друг), раннє (теплó), порожній (кошик), синє (небо), осінній (день).

- 17.** Прочитай вірш. Знайди і випиши прикметники разом з іменниками. Визнач їх рід, число, відмінок.

Розплела береза коси
на веснянім вітерці,
опустила ніжку босу
в тиху воду на ріці,
мов зібралася до мене
вбрід на берег перейти...
Володимир Ладигець

- 18.** 1. Запиши подані словосполучення в орудному відмінку однини.

Дружня розмова, торішнє листя, вчорашня газета, осінній ліс, довгошия чапля, порожнє відро.

2. З двома словосполученнями (на вибір)клади і запиши речення.

- 19.** Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки. Визнач рід, число і відмінок прикметників.

Одного (літній) ранку я прокинувся від (лагідний, сонячний) проміння. На (синій) небі не було жодної хмаринки. Через відчинене вікно долинав спів (ранній) пташок. Крапельки роси (яскравий) діамантами розсипалися на (зелений) траві. (Стрункий) рядочками, ніби на параді, вишикувалися флокси. (Ніжний) оксамитом переливаються (червоний) троянди.

- 20.** Прочитай. Зроби аналіз виділених слів за поданим зразком.

Стоять жоржини мокрі-мокрі.

Сплять діамантові жуки.

Під грушею у дикій моркві
до ранку ходять їжаки.

А в сні далекому, туманному,
не похиляючи траву —

Дюймовочка в листочку капустяному, —
«Я у життя із вічності пливу».

Ліна Костенко

Зразок.

- 1) Мокрий (клен) — який?, прикметник, одн., Н.в., другор. член реч.
- 2) Мокрі (жоржини) — які?, прикметник, множ., Н.в., другор. член реч.

Розділ V

ЧИСЛІВНИК

Слова, які означають кількість предметів або їх порядок під час лічби, називають **числівниками**. Числівники відповідають на питання *скільки?* (один, два, вісім, сорок, сто) і *котрий?* (перший, другий, восьмий, сороковий, сотий).

Запам'ятай правопис числівників:

п'ятдесят, п'ятсот, шістнадцять, шістдесят, шістсот, мільйон.

Правильно вимовляй:

- а) одина́дцять, двана́дцять, чотирна́дцять, шістна́дцять [сн], шістсо́т [с:];
- б) п'ятдеся́ті, шістдеся́ті, сімдеся́ті, вісімдеся́ті.

Відмінювання числівників

Н.	<i>скільки?</i>	шість (років, друзів)
Р.	<i>скількиох? (немає)</i>	шести (років), шістьох (друзів)
Д.	<i>скількиом? (даю)</i>	шести (рокам), шістьом (друзям)
З.	<i>скількиох? (бачу)</i>	шість (років), шістьох (друзів)
О.	<i>скількиома?</i>	шістьма (роками, друзями)
М.	<i>на скількиох?</i>	на шести чи шістьох (роках, друзях)

Н. котрий? котра? котре?	шостий (рік), шоста (година), шосте (число)
Р. котрого? котрої?	шостого (року, числа), шостої (години)
Д. котрому? котрій?	шостому (року, числу), шостій (годині)
З. котрий? котру? котре?	шостий (рік), шосту (годину), шосте (число)
О. котрим? котрою?	шостим (роком, числом), шостою (годиною)
М. на котрому? на котрій?	на шостому (році, числі), на шостій (годині)

Практичні завдання

1. Прочитай. Випиши числівники, постав до них питання.

Припиню мороз і втищу вітри,
подарую вам дарунки три.

А що перший дар — сила сильная.

А що другий дар — праця пильная.

А що третій дар — то надії чар...

Богдан Лепкий

2. Від поданих числівників, які відповідають на питання *скільки?*, утвори і запиши числівники, що відповідають на питання *котрий?*

Один, чотири, сім, вісім, десять, сорок, сто, дванадцять, двадцять шість.

- 3.** Прочитай. Доповни речення необхідними за змістом числівниками.

У році ... місяців. Тиждень складається із ... днів. Літні канікули тривають ... місяці. Листопад — ... місяць року. Хвилина має ... секунд. У добі ... години.

- 4.** Поеднай числівники з іменниками. Запиши утворені словосполучення.

Сім (хлопець), десять (корабель), п'ять (стіл), три (сестра), вісім (година), шість (телята), двадцять (дерево), чотири (торт), дванадцять (дитина).

- 5.** Запиши числа словами. Постав наголос.

11 учнів, 80 книжок, 14 день, 5 урок, 15 кущів, 50 дітей, 16 кролів, 600 кроків, 7 година.

- 6.** Запиши подані вирази словами, вживаючи прийменники *від, до*.

$$70 + 60 = 130$$

$$50 - 15 = 35$$

$$600 + 16 = 616$$

$$100 - 33 = 67$$

- 7.** Запиши подані числівники в орудному відмінку.

Десять, шість, п'ятдесят, вісімдесят, чотирнадцять.

- 8.** Прочитай. Спиши речення, записуючи числа словами.

Лев може бігти зі швидкістю (80) кілометрів за годину. Маса тіла щуки сягає (30) кілограмів. Ластівка «працює» близько (18) годин на добу. З (4) дня після свого народження бджоли годують личинок медом. У віці близько (16) днів бджоли вже самостійно збирають нектар і пилок.

- 9.** Прочитай. Спиши прислів'я, записуючи числа словами. Підкресли числівники, які відповідають на питання *скільки?*

1. Влітку (1) тиждень рік годує. 2. Мати (1) рукою б'є, а (2) гладить. 3. Краще (1) раз побачити, як (100) разів почути. 4. Кінь на (4) ногах, та й той спотикається. 5. За (1) вченого (10) невчених дають.

10. Запиши по-різному словами час, який показав годинник.

8 год 45 хв; 11 год 05 хв.

11. З поданих слів склади і запиши речення, змінюючи за потреби закінчення слів. Підкресли числівники.

1. О, розпочалася, дванадцять, вистава, година.

2. Іринка, художня, сорок, читала, хвилина, книжка.

3. У, заняття, закінчилися, о, школа, година, чотирнадцять.

12. Склади за поданим зачином розповідь «Про мене», ввівши числівники. Запиши складений текст.

Мене звати Я народився (-лася) ... року в місті (селі)

Мені ... років. Я навчаюся в ... класі...

Розділ VI

ЗАЙМЕННИК

Займенник — це частина мови, що вказує на предмети, їх ознаки чи кількість, але не називає їх.

Наприклад: я, ми, ти, він, вони, мій, твій, наш, сам, такий, стільки та ін.

Займенники відповідають на питання тих частин мови, замість яких вони вживаються:

(хто?) я, ви, вона; (який?) такий, кожний, той; (скільки?) стільки, ніскільки.

Я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони — **особові займенники**. Вони вказують на осіб або предмети і відповідають на ті ж питання, що й іменники: *хто? що? кому? чому? ким? чим?* та ін.

Значення особових займенників

Особа	Число		Займенники вказують на
	однина	множина	
1-ша	я	ми	особу, яка говорить про себе; двох і більше осіб (й того, хто про себе говорить)
2-га	ти	ви	особу, до якої звертаються; особу або осіб, до яких звертаються
3-тя	він вона воно	вони	особу чи предмет, про яку або яких розповідають; осіб або предмети, про які розповідають

Відмінювання займенників 1-ї особи

Н.	<i>хто?</i>	я	ми
Р.	<i>кого?</i>	мене	нас
Д.	<i>кому?</i>	мені	нам
З.	<i>кого?</i>	мене	нас
О.	<i>ким?</i>	мною	нами
М.	<i>на кому?</i>	на мені	на нас

У реченні особовий займенник може бути підметом або другорядним членом речення.

^(хто?)
Я навчаюся у четвертому класі.

Тренер запропонував ^(кому?) мені взяти участь у міських змаганнях з легкої атлетики.

Займенники з прийменниками пишуться окремо (у мене, з нами, до нас, на мені).

Відмінювання займенників 2-ї особи

Н.	<i>хто?</i>	ти	ви
Р.	<i>кого?</i>	тебе	вас
Д.	<i>кому?</i>	тобі	вам
З.	<i>кого?</i>	тебе	вас
О.	<i>ким?</i>	тобою	вами
М.	<i>на кому?</i>	на тобі	на вас

Відмінювання займенників 3-ї особи

Н.	хто? що?	він	вона	воно	вони
Р.	кого? чого?	його, (від) нього	їй, (від) неї	його, (від) нього	їх, (від) них
Д.	кому? чому?	йому	їй	йому	їм
З.	кого? що?	його, (на) нього	їй, (на) неї	його, (на) нього	їх, (на) них
О.	ким? чим?	ним	нею	ним	ними
М.	на кому? на чому?	на ньому, на нім	на ній	на ньому, на нім	на них

Після прийменників у займенниках 3-ї особи пишеться літера **н**: від нього, від неї, від них, з ними.

В орудному відмінку в таких займенниках завжди є літера **н**: ним, нею, ними.

Практичні завдання

1. Прочитай. Випиши займенники.

1. Я, маленька липка,
виросту велика, —
не ламай мене.

Платон Воронько

2. Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось.

Ліна Костенко

3. Журавлики линуть: курли та курли.
Ми з краю свого в чужину попливли.

Платон Воронько

2. Прочитай. Випиши займенники. Визнач їх особу і число.

Люби книгу! Вона навчить тебе шанувати людину, любити рідний край, рідну мову. З книги ти довідаєшся про багато цікавих речей. Я і ти, всі ми, читаючи книги, побачимо красу та багатство мови, якою розмовляємо і думаємо, відчуємо, який то скарб — наша рідна мова.

3. Прочитай. Виправ недоліки, вживаючи займенники. Запиши удосконалений текст.

Сойка — дуже гарна пташка. У сойки коричнева спинка, а на крилах — яскраве голубе пір'я. Сойка добре імітує крики домашніх тварин. Так сойка відлякує своїх ворогів. Саме через це дехто сойку недолюблює.

Сойка — корисна пташка. Сойка знищує хрущів, жуків, мишей.

4. Постав займенники у потрібній формі. З двома-трьома з них склади і запиши речення.

До (ми), у (ти), за (вони), від (ви), переді (я), з (вона), до (він).

5. Перебудуй розповідні речення на питальні, замінивши займенники 1-ї особи займенниками 2-ї особи. Запиши.

- Я люблю подорожувати.
- Ми любимо відпочивати в Карпатах.

6. Доповни словосполучення займенниками *ти, ви, він, вона, вони* у потрібній формі.

Зустрів (*кого?*) ... , розповіла (*кому?*) ... ,
змагався (*з ким?*) ... , побували (*у кого?*)

7. Запиши словосполучення, узгодивши займенники з дієсловами. Визнач особу, число і відмінок займенників.

Розкажи (я), поспішаю до (ви), допоможи (він), пограйся з (ми), прийду до (вона), побачу (ти), покажу (ти), поїхав до (вони).

8. Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені особові займенники. Визнач їх особу, число і відмінок.

Білочка

Білочка схопилася, як обпечена, і прожогом кинулася з гнізда на друге дерево. Та там чекало нове лихо: хитрі очі куниці стежили за Білочка стрибнула вниз і опинилася на березі ставка.

Куниця погналася за На ставку плавало латаття, та ... не могло втримати білочку. Аж ось ... нагледіла: пливе великий шматок березової кори. Білочка миттю стрибнула на ...; ... загойдався, проте витримав. Білочка розправила, як парус, свій рудий хвостик, і вітер погнав ... човник до протилежного берега.

Оксана Іваненко

9. У поданих словосполученнях заміни іменники особовими займенниками. Запиши. Визнач особу, число і відмінок займенників.

Привітали бабусю, зайшли до друга, зустріла брата, допоміг сестрі, гратися з друзями, переплисти через річку, сидіти за столом, попросити у мами, пишатися подругою.

10. Провідміняй займенник третьої особи множини.
11. Прочитай вірш. Випиши особові займенники. Визнач їх особу, число і відмінок.

Картає вчителька Миколу:
 — Ти знову запізнився в школу!
 Тобі не може мати
 будильника придбати?!
 — Будильник в мене є.
 То що я з ним зроблю?
 Він дзвонить ще тоді,
 коли я міцно сплю.

Василь Шаройко

12. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, вставляючи пропущені займенники. Визнач їх особу, число і відмінок.

1. Всі ... люблять, всі ... чекають,
а хто подивиться, кожен скривиться.

с					е
---	--	--	--	--	---

2. Сидить Марушка в семи кожухах.
Хто ... роздягає, той сльози проливає.

ц						я
---	--	--	--	--	--	---

3. Стоїть на ліжку біла сплюшка,
в ... аж чотири вушка,
всі цю сплюшку звать

п							а
---	--	--	--	--	--	--	---

 .

13. Прочитай. Заміни іменники, що в дужках, займенниками 3-ї особи множини. Визнач відмінок займенників.

1. (Діти) відпочивали в парку. 2. У (Сергія і Юрка) нові велосипеди. 3. Хлопчики зустрілися з (друзями). 4. (Олі та Наталі) подарували ковзани. 5. У зоопарку діти побачили (носорогів). 6. На (деревах) набубнявіли бруньки.

14. Прочитай текст. Заміни займенники 1-ї особи однини займенниками 3-ї особи однини. Запиши перероблений текст. Визнач відмінок займенників.

І як тільки не сварять мене, хоча винна я лиш у тому, що вмю себе захищати. А ще я дуже корисна. Мене із задоволенням їдять корови, кози. Зі мною варять смачний борщ, адже у мені дуже багато вітамінів.

Розділ VII

ДІЄСЛОВО

Дієслово — це частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що робить? що робив? що буде робити? що зробить?*

Наприклад: *думати, думає, думав, буде думати, подумає.*

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

Дримає зимовий ліс.
(що робить?) (що?)

Дієслово в реченні найчастіше зв'язане з іменником.

Дієслова змінюються за числами (однина, множина) і часами (минулий, теперішній, майбутній).

Запитання	Дієслово	Коли відбувається дія і коли про неї повідомили	Час виконання дії
що зробив? що зробили?	<i>вирізав</i> <i>вирізували</i>	дія відбулася до того, як про неї повідомили	минулий
що робить? що роблять?	<i>розмальовує</i> <i>розмальовують</i>	дія відбувається в той час, коли про неї повідомляють	теперішній
що зробить? що зроблять?	<i>полакує</i> <i>полакують</i>	дія відбудеться після того, як про неї повідомили	майбутній

Форму дієслова, що не вказує ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії, називають **неозначеною**. Це незмінна форма дієслова. Дієслова в неозначеній формі відповідають на питання **що робити? що зробити?** і мають суфікс **-ти (-ть)**. Інколи після цього суфікса стоїть **-ся (-сь)**: **читати, учитись**.

Неозначена форма є **початковою формою** дієслів.

Дієслова виражають **завершену** (написали, розповіла) або **незавершену дію** (пише, розповідає).

У теперішньому часі дієслова виражають тільки незавершену дію:

Ігор (що робить?) майструє, діти (що роблять?) малюють, я (що роблю?) вивчаю.

Змінювання дієслів теперішнього часу

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що роблю?	<i>пишу, читаю, біжу, стою</i>
	2-га (ти)	що робиш?	<i>пишеш, читаєш, біжиш, стоїш</i>
	3-тя (він, вона, воно)	що робить?	<i>пише, читає, біжить, стоїть</i>
Множина	1-ша (ми)	що робимо?	<i>пишемо, читаємо, біжимо, стоїмо</i>
	2-га (ви)	що робите?	<i>пишете, читаєте, біжите, стоїте</i>
	3-тя (вони)	що роблять?	<i>пишуть, читають, біжать, стоять</i>

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами.

Особу і число дієслова визначають за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова, або тільки за питанням і закінченням: *дивлюся (що я роблю?)* — 1-ша особа однини; *дивимось (що ми робимо?)* — 1-ша особа множини.

Змінювання дієслів майбутнього часу

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що зроблю? що робитиму? що буду робити?	напишу писатиму буду писати
	2-га (ти)	що зробиш? що робитимеш? що будеш робити?	напишеш писатимеш будеш писати
	3-тя (він, вона, воно)	що зробить? що робитиме? що буде робити?	напише писатиме буде писати
Множина	1-ша (ми)	що зробимо? що робитимемо? що будемо робити?	напишемо писатимемо будемо писати
	2-га (ви)	що зробите? що робитимете? що будете робити?	напишете писатимете будете писати
	3-тя (вони)	що зроблять? що робитимуть? що будуть робити?	напишуть писатимуть будуть писати

Дієслова майбутнього часу змінюються за **особами** і **числами**.

Дієслова, які відповідають на питання *що зроблю? що зробимо?* і т.п., мають такі ж особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу.

*Наприклад: плив[У] (теп. час) – поплив[У] (майб. час);
гра[Ю] (теп. час) – погра[Ю] (майб. час).*

Якщо форма дієслова майбутнього часу складається із двох слів, то змінюється тільки закінчення дієслова **бути** (буд[У] пливти, буд[ЕШ] пливти, буд[Е] пливти).

У **першій особі однини** дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення **-у (-ю)**: біж[У], сто[Ю], побіж[У], посто[Ю].

У **першій особі множини** ці дієслова мають закінчення **-емо (-ємо)** або **-имо (-їмо)**: малю[ЄМО], біж[ИМО], намалю[ЄМО], побіж[ИМО].

У **другій особі однини** дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення **-еш (-єш)** або **-иш (-їш)**: малю[ЄШ], біж[ИШ], намалю[ЄШ], побіж[ИШ].

У **другій особі множини** ці дієслова мають закінчення **-ете (-єте)** або **-ите (-їте)**: малю[ЄТЕ], біж[ИТЕ], намалю[ЄТЕ], побіж[ИТЕ].

У **третьій особі однини** дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення **-е (-є)** або **-ить (-їть)**: малю[Є], біж[ИТЬ], намалю[Є], побіж[ИТЬ].

У **третьій особі множини** ці дієслова мають закінчення **-уть (-ють)** або **-ать (-ять)**: малю[ЮТЬ], біж[АТЬ], намалю[ЮТЬ], побіж[АТЬ].

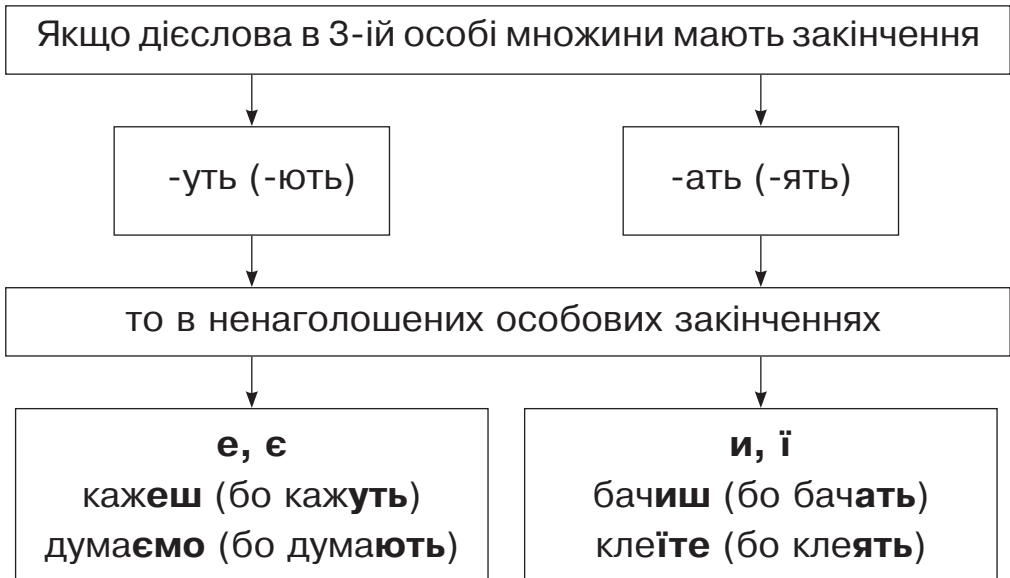
Особові закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу

1-ша ос.	однина	множина
	-у (-ю)	-емо (-ємо) -имо (-їмо)

2-га ос.	-еш (-єш) -иш (-їш)	-ете (-єте) -ите (-їте)
3-тя ос.	-е (-є) -ить (-їть)	-уть (-ють) -ать (-ять)

Наголошені особові закінчення дієслів пишемо так, як вимовляємо: *несеш, біжиш*.

Правопис ненаголошених особових закінчень перевіряємо, поставивши дієслова у форму 3-ої особи множини.

Змінювання дієслів минулого часу

Дієслова минулого часу змінюються **за числами**, а в однині — і **за родами**.

Рід і число дієслів минулого часу визначають за іменниками, з якими вони зв'язані за змістом; за займенниками 3-ї особи і питаннями (*що він робив? що вона робила? що воно робило? що вони робили?*), а також за суфіксами і закінченнями.

У чоловічому роді дієслова минулого часу мають суфікс **-в**, у жіночому і середньому — суфікс **-л-** та закінчення **-а**, **-о**; у множині — суфікс **-л-** та закінчення **-и**.

Наприклад: підсніжник зацвів̂ (ч.р.); фіалка зацвіла̂ (ж.р.); деревце зацвіло̂ (с.р.); квіти зацвіли̂ (множ.).

Дієслова минулого часу за особами не змінюються.

Не з дієсловами пишеться окремо.

Наприклад: не бігати, не прочитав, не поїхали.

Дієслова, які без **не** не вживаються, пишуться разом.

Наприклад: нехтувати, неволити, негавати, незчутися, ненавидіти, нездужати, недоїдати, недочувати.

Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь)

У дієсловах 2-ї особи однини **-шся** вимовляємо як [с':а].

Вимовляй	Пиши
вчи[с':а]	вчи Ш ся
грає[с':а]	грає Ш ся
одягає[с':а]	одягає Ш ся

У дієсловах 3-ї особи однини і множини **-ться** вимовляємо як [ц':а].

Вимовляй	Пиши
спізнює[ц':а]	спізнює ТЬ ся
рухаю[ц':а]	рухаю ТЬ ся
гойдає[ц':а]	гойдає ТЬ ся

Практичні завдання

1. Прочитай текст. Випиши дієслова, постав до них питання. Яким членом речення виступає дієслово?

На узліссі стоїть самотній дуб. Міцний, кремезний.

Та ось **налетіла** гроза, вдарила в стовбур дерева. Затремтіли гілки. Загорілось верховіття.

Але дуб не загинув. Через рік молоді пагони зазеленіли, а вершина була суха. Летіли лелеки, сіли на нього і **вимостили** гніздо. Зрадів старий дуб. Тепер він не самотній. Коли сяде сонце, лелека стоїть у гнізді й дивиться кудись далеко. І дуб зітхає спокійно.

За Василем Сухомлинським

2. Установи зв'язок слів у першому реченні.

3. Добери і запиши синоніми до виділених слів.

2. 1. До поданих дієслів добери і запиши антоніми.

Піднімати, будувати, брати, стояти, забороняти, утікати, сумувати, говорити, старіти, просинатися.

2. З однією парою слів (на вибір) склади і запиши речення.

3. Спиши речення. Підкресли дієслова, визнач їх число.

1. Прокидається у квітні заспаний ліс. 2. Тріснули бруньки на липі й клені. 3. Щодня лелеки літали на болото, ловили там жаб, вужів і приносили своїм пташеняткам. 4. За ставком видніється синя хмара. 5. Чорне вороння сідало громадами на ріллю. 6. Ніжно пахнуть лісові фіалки. 7. Бадьоре літо крокує по землі.

4. 1. Прочитай вірш. Які дієслова вжито в переносному значенні?

Дзюрчать-дзвенять струмочки, і птах вітає птаха...
 Мала хрустка бурулька додолу впала з даху.
 Промовила бурулька: «Заслабла я, ой нене,
 гарячий промінь сонця долинув і до мене!
 Від сонця я розтану, розтану — не загину:
 ввіллюся у струмочок і побіжу в долину.
 Мене нап'ються трави і стануть наче вмиті...
 Хоч мало, та не марно я прожила на світі».

Лідія Компанієць

2. Випиши дієслова та визнач їх час.
3. Побудуй звукову схему виділеного у тексті слова.

5. Прочитай прислів'я. Випиши дієслова в неозначеній формі, постав до них питання, виділи суфікси.

- Добре вчити того, хто хоче все знати.
- Краще добре робити, ніж гарно відпочивати.
- Легко втратити, тяжко знайти.
- Умій улізти, умій і вилізти.

6. Прочитай. Заміни усталені вислови одним словом. Запиши їх парами. Виділи суфікси в дієсловах неозначеної форми. Підкресли дієслова, що означають завершену дію.

Накивати п'ятами, пекти раків, робити з мухи слона, зарубати на носі, пасти задніх, дерти носа, замилювати очі, варити воду.

Слова для довідки: перебільшувати, вередувати, відставати, втікати, запам'ятати, обманювати, червоніти, зазнаватися.

7. Прочитай. Заміни дієслова неозначеної форми дієсловами теперішнього часу. Запиши текст.

Біля старого соснового пенька (височіти) мурашина купа. Її (припікати) сонце. Зверху вже (повзати) мурашки, працююто (тягнути) якісь цурпалочки, шматочки кори. (Лагодити) після зими свою колективну будову (Олександр Копиленко).

8. 1. Від поданих дієслів, що означають незавершену дію, утвори і запиши дієслова, що означають завершену дію.

Текли, летіли, дзвенів, цвіла, росли, зеленіло, співала.

2. З кількома утвореними дієсловами (на вибір) склади і запиши речення.

9. Зміни подані дієслова теперішнього часу за особами і числами.

Думаю, бачу.

Зразок: Мрію (1 ос. одн.), мріємо (1 ос., множ.),
 мрієш (2 ос., одн.), мрієте (2 ос., множ.),
 мріє (3 ос., одн.), мріють (3 ос., множ.).

10. Прочитай. Випиши дієслова. Визнач їх час, особу і число.

- Квітне, пишається в лузі калина,
 пісня лунає в саду солов'їна.

Марія Познанська

- Дивлюся на небо та й думку гадаю:
 чому я не сокіл, чому не літаю?

Михайло Петренко

- Лютий в гості на гостину кличе всю свою родину.

Оксана Сенатович

- — Насуплю я брови, — говорить Зима, —
 і вітер з морозом повіє...

Спиридон Черкасенко

- — Що ти, Березню, несеш?
 — Соку із беріз.
 — Поспішаєш ти куди?
 — На городи і сади.
 — Що ти будеш там робити?
 — Сіяти зерно і квіти.

Вадим Крищенко

- Джерельце під вербою виблискує водою.
 Прийду до нього й до ладу порозчищаю, обкладу...

Тамара Коломієць

- Ми прикрасимо ялинку,
 заспіваєм пісню дзвінко.

Максим Рильський

11. Запиши подані дієслова в усіх формах майбутнього часу.
 Виділи в них закінчення.

Подорожувати, перечитати, вивчити.

12. 1. Спиши дієслова, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Посад..мо, дума..мо, друж..мо, кле..мо, сид..мо, зроб..мо,
 бач..мо.

2. З двома-трьома словами (на вибір) склади і запиши речення.

13. Прочитай речення. Спиши, замінюючи подані в дужках дієслова неозначеної форми відповідними за змістом особовими формами. Виділи закінчення дієслів.

1. Ми (охороняти) ліс і все живе в ньому. 2. Я завтра (повести) вас на берег ставу і ви (побачити) ранкову зорю. 3. Ти (показати) мені, де ростуть підберезники. 4. Ми (повибігати), снігу (накачати) (*Леонід Глібов*). 5. Ви (приїхати) до нас наступного року? 6. Ідеш полем, на повні груди (вдихати) пахощі свіжого аромату.

14. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви. Обґрунтуй свою думку.

1. Здоров'я за гроші не куп..ш. 2. Годину у добрі побуд..ш — все горе забуд..ш. 3. У сусіда розуму не позич..ш. 4. Не зна..ш, де знайд..ш, де втрат..ш. 5. Чого не ма..ш, того не загуб..ш.

15. Прочитай. Спиши, замінюючи неозначену форму дієсловами майбутнього часу в однині.

1. На добрій землі що (посіяти), те вродить. 2. Міцну дружбу і сокирою (не розрубати). 3. (Проспати) весною — (заплакати) зимою. 4. В голову, як в торбу: що (знайти), те й (сховати). 5. Сметаною вареників (не зіпсувати).

16. Прочитай і відгадай загадки. Випиши дієслова, вжиті в однині. Утвори від них дієслова в множині.

- Проти сонечка я грію
черевце смугасте, повне
і потрошки червонію
із середини — не ззовні.

к				н
---	--	--	--	---

- Завжди лежу я просто неба
поміж хлібів, високих трав.
Завжди біжу поперед тебе,
хоч як би ти не поспішав.

с					а
---	--	--	--	--	---

- Я труд поважаю, все літо літаю
у поле, до гаю, збираю медок із різних квіток.

б					а
---	--	--	--	--	---

- 17.** Спиши дієслова, вставляючи пропущені букви.

Прийд..те, намалю..мо, прочита..ш, сто..мо, зв'яж..ш,
мрі..те, затриму..мося, бач..ть, вишива..мо, прикле..ш, ход..ть,
заспіва.., біж..те.

- 18.** Прочитай вірш. Випиши дієслова, визнач їх час. Утвори форми дієслів 2-ої особи однини теперішнього і майбутнього часу. Запиши за зразком.

Встала весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рясом,
барвінком укрила.
І на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають...

Тарас Шевченко

Зразок. Встала (мин. час), встаєш (теп. час), встанеш (майб. час).

- 19.** 1. Прочитай. Випиши дієслова минулого часу. Визнач їх рід і число.

1. Була весна весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки (*Леся Українка*). 2. Соловейко в саду **тьохка** пісню дзвінку... Все збудилось од сну. Зустрічає весну... (*Володимир Самійленко*). 3. Ще вчора сонечко так гріло, чабан з отарою **бродив**. Озиме поле **гомоніло**, і лист у лузі шелестів... (*Іван Манжура*).

2. До виділених слів добери і запиши синоніми.

3. Назви дієслова, вжиті в переносному значенні.

- 20.** Прочитай. Спиши текст, ставлячи дієслова, подані в дужках, у формі минулого часу. Підкресли дієслова, що означають завершену дію.

Вербову гілочку як символ України (повезти) Тарас Шевченко із собою на заслання і (посадити) її у казахській пустелі. (Вирости) велике дерево, яке люди (назвати) вербою Тараса. А потім ще двісті вербинок (виростити) поет із її гіллячок. Вербовий гай у засланні (нагадувати) Шевченкові рідну Україну.

З журналу

- 21.** Прочитай. Випиши дієслова на **-ся**, визнач їх час. Добери і запиши початкову форму дієслів.

Літали горобчики, гралися та й знайшли на смітнику три конопляні зернятка. Засперечалися. І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить (*Леся Українка*).

- 22.** Прочитай вірш. Добери і допиши дієслова 2-ї особи однини.

Закони письма і вимови вивчай:
написано **-шся**, а ти [**с':а**] вимовляй.
Раненько прокида_____,
зарядкою займа_____,
водою облива_____,
швиденько одяга_____,
в дорозі не спиня_____,
назад не озира_____.
Так, друже мій, ніколи
не спізни_____ до школи.

Дмитро Білоус

- 23.** 1. Від поданих слів утвори дієслова за допомогою **-ться** або **-ся**. Запиши їх парами.

Світить, грає, мисє, піднімає, бачать, зустрічає, водять, збирає.

2. З двома дієсловами (на вибір) склади і запиши речення.

24. Запиши особові форми дієслів теперішнього часу.

Я одягаюся, зустрінуся, вчуся. Ми Ти Ви Він,
вона, воно Вони

25. 1. Виконай завдання за поданим зразком.

Вимовляємо:

посміхає[ц':а]

вітає[с':а]

починаю[ц':а]

диви[с':а]

прокидає[ц':а]

ради[с':а]

Пишемо:

посміхається

2. З двома дієсловами (на вибір) склади і запиши речення.

Розділ VIII

ПРИСЛІВНИК

Прислівники виражають ознаку дії або пояснюють, де й коли дія відбувається, куди вона спрямована; відповідають на питання *як? де? коли? куди?* та ін.

Наприклад: весело, вгорі, навесні, вниз, справа, завтра, увечері, наліво, вперед, позаду.

У реченні прислівники найчастіше зв'язуються з дієсловами і виконують роль другорядних членів.

Хто вчиться ^(коли?) змолоду, не зазнає на старість голоду.

Велике дерево ^(як?) поволі росте.

^(куди?) Назад тільки раки лазять.

Прислівник — **незмінна частина мови**, тому він не має закінчення: чудово[^], добре[^], влітку[^], восени[^], сьогодні[^].

Запам'ятай правопис прислівників!

Щогодіни, щоміть, щотіжня, спéреду, попéреду, зза́ду, вперéд, лівóруч, правóруч.

Від прислівників, що відповідають на питання *як?*, можна утворювати нові форми, додаючи:

суфікси **-іше** або **-ше** (*темніше, веселіше, довше*);

префікс **най-** (*найтемніше, найдовше*);

префікси **як-** або **що-** (*якнайтемніше, щонайдовше*).

Прислівники, які в реченні пояснюють одне й те саме дієслово і відповідають на однакові питання, є однорідними другорядними членами речення.

Зуби потрібно чистити ^(коли?) вранці і ввечері ^(коли?).

Понад ставом ^(як?) тихо, ^(як?) сумно шепче осока.

Практичні завдання

1. Прочитай вірш. Знайди і випиши прислівники, постав до них питання.

Рано-вранці у ріці
сперечались окунці:
— Хто сміливий?
Хто з гачка
миттю зніме черв'ячка?
За годину наш Денис
кошик риби гордо ніс...

Г. Сокіл

2. Прочитай. Доповни ряди прислівників. Запиши.

(*Як?*) Весело, гарно,

(*Де?*) Зліва, далеко,

(*Коли?*) Взимку, завтра,

(*Куди?*) Вгору, направо,

(*Звідки?*) Знизу, здалеку,

3. Прочитай. До кожного дієслова добери прислівник, який найбільше підходить за змістом. З утвореними словосполученнями склади і запиши речення.

Світить (*як?*) барвисто, добре, яскраво.

Відпочивав (*коли?*) вранці, влітку, завжди.

Летіли (*звідки?*) згори, знизу, здалеку.

Росте (*де?*) навколо, навкруги, вгорі.

Ходить (*як?*) непомітно, далеко, тихо.

4. Прочитай. Спиши речення. Постав питання до прислівників. Підкресли головні і другорядні члени речення.

1. Навесні понад ставом розпустилися верби. 2. Спів пташок знадвору чути крізь вікно. 3. Високо в небі курличуть журавлі. 4. Здалеку линув шум гірської річки. 5. У вологому лісі гриби треба шукати подалі від дерев. 6. Тендітні берізки радісно шелестіли молодими листочками.

5. Від поданих прикметників утвори і запиши прислівники. Розбери їх за будовою.

Тихий — ... , рішучий — ... , щедрий — ... , добрий — ... , вірний — ... , таємничий —

6. Прочитай. Випиши прислівники-антоніми парами. Розбери їх за будовою.

- Хто рано плаче, той увечері сміється.
- Кому влітку холодно, тому взимку голодно.
- У червні на полі густо, а в коморі — пусто.
- Що маєш зробити сьогодні, не відкладай на завтра.
- Легко говорити, та важко зробити.

7. У поданих висловах заміни виділені слова відповідними прислівниками. Розбери їх за будовою.

Прокидатися **ні світ, ні зоря**. З'явитися, **як сніг на голуву**. Рухатися, **як черепаха**. Працювати, **як сонна муха**. Виконувати **п'яте через десяте**.

Слова для довідки: раптово, мляво, рано, абияк, повільно.

8. Прочитай слова. Випиши прислівники, постав до них питання.

Радісний, недавно, під, біля, добра, вниз, вперше, пізній, вранці, радісно, давній, над, вперед, низько, швидкий, пізно, тут, перший, вгору, мілко, щогодини, всюди, мало, міцне, мілкий, позаду, восени, літнє.

9. Від поданих прислівників утвори і запиши нові форми. Познач префікси і суфікси.

Легко, охайно, глибоко, холодно, складно.

10. До поданих прислівників добери і запиши антоніми.

Прямо — ... , тут — ... , назад — ... , зверху — ... , ліворуч — ... , сьогодні — ... , востаннє —

11. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки. Обґрунтуй свою думку.

1. Дідусь подарував мені (на)пам'ять фотоапарат.

Я швидко вивчив вірш (на)пам'ять.

2. Учні склали навчальне приладдя (в)ранці.

(В)ранці ми вирушили в похід.

3. Літак швидко піднявся (в)гору.

Розбита дорога вбиралася (в)гору.

12. Від поданих іменників утвори прислівники за допомогою префікса **що-**.

Рік — ... , тиждень — ... , день — ... , хвилина — ... , доба — ... , ніч — ... , година — ... , місяць —

13. Доповни речення прислівниками за змістом. Запиши. Підкресли прислівники, які означають час дії.

1. Пташки в саду (як?) ... щебечуть. 2. Весняне сонце (як?) ... ллє проміння на землю. 3. Свіжий вітерець (як?) ... колише запашні трави. 4. (Коли?) ... все оживає, прокидається заспаний ліс, (як?) ... метушиться комашня. 5. (Коли?) ... вбирається калина у чудове червоне намисто. 6. (Де?) ... протікала невелика річка.

14. Прочитай. Випиши речення з однорідними прислівниками. Підкресли прислівники і дієслова, з якими вони зв'язані.

1. Справа і зліва від озера розкинувся густий ліс. 2. Ледь чутно і таємниче зашелестів своїм бронзовим листям старий дуб. 3. Голосно курличуть, відлітаючи у вирій, журавлі. 4. Облітав вітер ліси вздовж, ушир і навкоси. 5. Долини, луки і діброви буяли пишним цвітом. 6. Мати стурбовано і водночас ніжно поглядала на сина.

15. З прислівниками (на вибір) склади і запиши речення за поданими схемами.

а) _____ = _____ • • • , • • • .

б) • • • і • • • = _____ _____ .

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходять сонце! Луки **виблискують** росянинами краплинами, наче дорогими самоцвітами, пташки **випурхують** зі своїх схованок, лугенькою пеленою здимає туман над рікою, а гори під яскравим сонячним промінням вкривають позолотою й блиском. Розливають чудові пахощі трав і квіток.

Марко Вовчок

2. Випиши дієслова, визнач їх час.
3. До виділених слів добери і запиши синоніми.
4. До дієслів *здимається*, *сходить* добери і запиши антоніми.
5. В останньому реченні встанови зв'язок слів за допомогою питань.
6. Знайди і випиши дієслова з префіксами.

Зміст

1. Мова і мовлення. Текст	3
2. Речення	10
3. Частина мови. Іменник	15
4. Прикметник	27
5. Числівник.....	34
6. Займенник.....	38
7. Дієслово	44
8. Прислівник	57
Перевір себе	61

Навчальне видання
ШОСТ Наталя Богданівна
УКРАЇНСЬКА МОВА
Посібник-практикум
4 клас

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Любов Левчук*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Тетяни Дячук*
Технічний редактор *Неля Домарецька*

Підписано до друку 24.11.2016. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 5,16. Умовн. фарбо-відб. 10,32.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-4735-7

